

Егоцентризм як чинник соціально-психологічної дезадаптації особистості

Стаття присвячена аналізу проблеми взаємозв'язку егоцентричних проявів і соціально-психологічної дезадаптації в підлітковому та юнацькому віці. Розглядається історія досліджень проблеми у працях зарубіжних та вітчизняних авторів та реалізується спроба довести припущення про обумовленість варіативності егоцентричних проявів соціально-психологічною дезадаптацією

Ключові слова: дисперсійний аналіз, еготизм, егоцентризм, соціально-психологічна дезадаптація.

Стаття посвящена аналізу проблеми взаимосвязи эгоцентрических проявлений и социально-психологической дезадаптации в подростковом и юношеском возрасте. Рассматривается история исследования проблемы в трудах отечественных и зарубежных авторов и реализуется попытка доказать предположение об обусловленности вариативности эгоцентрических проявлений социально-психологической дезадаптацией личности.

Ключевые слова: дисперсионный анализ, социально-психологическая дезадаптация, эготизм, эгоцентризм.

Однією з центральних категорій психологічної науки вже тривалий час є особистість. Це обумовлює традиційну проблематику досліджень, які в переважній більшості випадків торкаються тих чи інших аспектів особистості людини. Центр психічного життя особистості є Его. Порушення в функціонуванні цієї структури породжує безліч проблем в житті особистості, з вирішенням яких стикається психолог (теоретик і практик) в своїй роботі.

Важливість проблеми сутності Его підтверджується великою кількістю досліджень теоретичного і прикладного характеру, починаючи з раннього філософського періоду. Особливо слід відмітити праці таких дослідників, як: М.Аврелій, О.В.Бердяєв, Ф.Гегель, Р.Декарт, Дж.Локк, Ж.-Ж.Руссо, О.В.Соловйов, І.Фіхте, представників німецького і французького екзистенціалізму (Ж.-П.Сартр, К.Ясперс), а також фундаментальні психологічні концепції Р. Ассаджіолі, Р. Бернса, О.Є. Гуменюк, У. Джемса, Е.Еріксона, І.С.Кона, А.А.Налчаджяна, М.Е.Орбан-Лембрик, В.А.Петровського, К. Роджерса, В.В. Століна, В.Франкла та ін.

Ґрунтуючись на цих дослідженнях, можна припустити, що категорія "Его" є своєрідним протиставленням категорії "Інший" як

аналог дихотомії зовнішнього і внутрішнього, що не заважає Его водночас виступати об'єктом і суб'єктом пізнання. Також одним з важливих питань є центрація на своєму Его, значення цього явища для розвитку особистості та причини, які зумовлюють його виникнення. Феномен егоцентризму є викривленням образу світу, відношення до нього тільки через власні, індивідуальні критерії оцінювання, які заважають адекватно сприймати і аналізувати точки зору інших. В свою чергу, це негативно впливає на міжособистісні відносини, пізнання явищ зовнішнього світу тобто загальну соціально-психологічну адаптацію, що, з огляду на сукупльну природу людини, є вельми важливим для нормального розвитку і функціонування особистості.

Методологічні труднощі теоретичних та експериментальних досліджень психічних феноменів виникають постійно. Вони детерміновані значними індивідуальними варіаціями будь-якого з феноменів, розходженнями в теоретичних поглядах на природу, будову, особливості функціонування психіки та недосконалістю діагностичного інструментарію. Наслідком цього є тривалі дискусії в наукових колах навіть з незначних проблем, не говорячи про фундаментальні. Справедливо буде відмітити, що неоднозначними бувають і самі психологічні явища, які завжди викривлюються через призму індивідуальності людини та неповторні умови її існування. Однакові обставини виховання, матеріальне становище, освіта або інші соціально-психологічні чинники мають для однієї особи цілком конструктивні, а для іншої – деструктивні наслідки.

Аналогічні проблеми постають перед дослідниками егоцентризму. Вивчення цього феномена має неабияке теоретичне і практичне значення, оскільки торкається фундаментальних основ особистості, уявлення про себе, на базі якого людина будує світогляд і, як наслідок, взаємодію зі світом та іншими людьми. Баланс зовнішнього і внутрішнього, розумне врахування власних та чужих інтересів, вірогідно, і є ключовим компонентом в створенні гармонії існування особистості.

Здійснивши аналітичний огляд теоретичних та експериментальних досліджень, ми дійшли висновку, що відомі дослідники цього феномена дещо по-різному тлумачать його сутність. Загалом виникає парадоксальна ситуація, коли при значній кількості досліджень різного рівня не знайшли остаточного вирішення ключові питання стосовно структури, типології видів егоцентризму, психологічних наслідків різних його форм, психологічні засоби корекції та психопрофілактики, зв'язок з іншими особистісними структурами, диференціація зі спорідненими психологічними феноменами (егоїзмом, еготизмом, нарцисизмом та ін.).

Узагальнюючи весь спектр досліджень егоцентризму, можна виділити основні підходи до розуміння його сутності, своєрідні “парадигми”, які містять оцінку егоцентризму як позитивного, негативного або нейтрального явища.

Перша парадигма належить Ж. Піаже як автору терміна та першому його досліднику. Його трактування егоцентризму було скоріше нейтральним, він розглядав його як нездатність дитини змінити пізнавальну позицію мислення, тобто як компонент когнітивної сфери. З розвитком мислення в онтогенезі, з віковими трансформаціями когнітивної сфери, егоцентризм зникає, тому що є наслідком нерозвиненості деяких операцій мислення, зокрема, групування, абстрагування, узагальнення, акомодатії та асиміляції [4]. Внаслідок цього мислення дитини відрізняється некритичністю, схильністю до сугестії та нав'ювання, нездатністю відрізнити свою і чужу точку зору. Це не свідчення розумових патологій, а цілком закономірний етап розвитку, тому егоцентризм некоректно вважати суто позитивним чи негативним явищем, а слід, на думку Ж. Піаже, сприймати його як даність. З розвитком дитини в онтогенезі, збагаченням соціального досвіду цей недолік зникає.

Дослідження Ж. Піаже започаткували в науковому світі тривалі дискусії між фахівцями – психології та суміжних наук, які досить чітко поділилися на табори прибічників і противників такого трактування егоцентризму і його значення для формування особистості. Одним з найвідоміших критиків праць Ж. Піаже відносно егоцентризму та егоцентричного мовлення був Л.С.Виготський [1].

На відміну від Ж. Піаже, він не розглядав психіку дитини як щось нерозвинене порівняно з психікою дорослого, відповідно і егоцентризм розглядався ним не як просто закономірний “атавізм” дитячого віку, який з часом без сліду зникає, поступаючись місцем логічному мисленню, а як необхідна умова нормального розвитку мислення і мовлення дитини. Егоцентричне мовлення з часом переходить у внутрішнє, інтеріоризується. Отже, без егоцентричного мовлення нормального розвитку мислення не відбуватиметься.

Серед відомих критиків Ж. Піаже були також Е.Гібсон, М.Доналдсон, Дж.Фодор, М. Хьюз. М. Доналдсон і М.Хьюз провели серію експериментів з дослідження дитячого егоцентризму з метою перевірки твердження Ж. Піаже стосовно його природи. Експерименти показали, що валідність досліджень Ж. Піаже можна поставити під сумнів. Рівень егоцентризму в задачах М.Хьюза був набагато нижчим, ніж в аналогічних дослідженнях його попередника. Це дало підставу припустити, що “егоцентризм” був

наслідком нерозуміння суті завдання дітьми, а зовсім не нездатністю їх увійти в положення іншого [6].

Задачі Ж. Піаже вимагали від дитини знань складних просторових відношень, до яких мислення дитини певного віку ще не підготовлене. М.Хьюз не намагався заперечувати існування егоцентризму взагалі, а лише прагнув знайти адекватні методи діагностики цього явища, але його експерименти певним чином доводили, що проблема егоцентризму не настільки проста і однозначна.

У вітчизняній психології егоцентризм пояснювався впливом соціальних умов на психіку людини. Наприклад, на його формування і розвиток можуть впливати неправильне виховання, низький рівень моральної культури, нерозвинені комунікативні здібності або несприятливі, кризові умови існування. Особливого значення ці чинники набувають в дитячому віці, в так звані “сенситивні” для розвитку базових структур психіки періоди.

Серію експериментальних досліджень особливостей психіки дитини реалізував Д.Б. Ельконін і його учениця В.А. Недоспасова [5]. Вони розглядали нездатність дитини вставати на позицію іншого як закономірне явище даного вікового періоду (3-7 років), яке долається в процесі виховання, зокрема, в рольових іграх або інших видах діяльності, які включають інтенсивну міжособистісну взаємодію. В цілому, в дослідженнях цього періоду можна виділити загальну рису – вони не розглядають егоцентризм як негативне явище, а вважають цей феномен закономірним і деякою мірою позитивним. Розгляду егоцентризму як моральної категорії, що характерне для філософських праць, психологічні дослідження на той час не здійснювали.

У подальшому зарубіжні дослідження (Д.Елкінда, Р.Енрайта, Р.Уайтта, Ф.Райса та ін), а потім і вітчизняних (Л.Ф.Обухова, В.А.Запорожець, Л.Венгер, Б.Петров) розширили вікові рамки контингенту досліджуваних. Дослідження перемістилися на сферу підліткового віку. В зарубіжній психології вже близько 30 років розробляється проблема егоцентризму в особистісно-афективній сфері, коли він трактується як чинник, що може заважати розумінню особистості іншого, співпереживанню йому, формуванню уявлення про іншого як індивідуальність. Серед відомих дослідників цієї проблематики Д. Елкінд, Х.Каплан, М. Лепслі, П.Лернер, Д.Фельдман. Д.Елкінд виділив нові форми прояву егоцентризму: “особистий міф”, “уявна аудиторія”, “сфокусованість на собі”, які мали відношення вже не стільки до когнітивної, скільки до афективної та мотиваційної сфери особистості. Наприклад, “особистий міф”

трактувався ним як викривлення в сприйнятті себе, надання своїй персоні особливої значущості, сприйняття себе і свого досвіду як унікального. “Уявна аудиторія” – реакція на себе, які людина приписує оточуючим, які залежать від її власного ставлення до себе. Таким чином, стає очевидним, що егоцентризм вийшов за межі розуміння його як когнітивного феномена, розширились не тільки семантичні, але й вікові межі його дослідження, але проблема конструктивності/деструктивності функцій егоцентризму особистості залишилася [2].

На деструктивності цього феномена наголошував цілий ряд дослідників: одним з перших був Л.Ф.Фрідман. В своїх експериментах на дорослій вибірці досліджуваних, яким давалося завдання пояснити дорогу товаришеві по телефону, він довів, що егоцентризм – це атрибут не тільки дитячого мислення, оскільки деякі дорослі люди теж можуть мати високий рівень егоцентризму. Л.Ф.Фрідман спростував гіпотезу Ж. Піаже про те, що до початку підліткового віку егоцентризм зникає [3].

З огляду на це можна припустити, що вирішальним фактором в формуванні і проявах егоцентризму буде не стільки розумовий розвиток, скільки соціально-психологічні умови існування індивіда. Це визначає егоцентризм, в деякому сенсі, як показник особистісної незрілості індивіда. Він може сприяти порушенню міжособистісних стосунків, виникненню психологічних бар'єрів у спілкуванні, зокрема, смислових, загальній соціально-психологічній дезадаптації.

Протилежної точки зору дотримується Т.І. Пашукова, яка вважає, що в періоди становлення особистості або під час переживання особистістю кризових станів рівень егоцентризму стає вищим, тобто кардинально змінюється в бік збільшення кількості нових аспектів ситуації, які необхідно враховувати під час вирішення життєво важливих питань [3]. Це захисна реакція особистості, яка спрямована на збереження цілісності структури особистості. Зовні егоцентризм має такі поведінкові прояви, як підвищена конфліктність, обмеженість кола позицій і ролей у спілкуванні, зниження рівня емпатії, неприйняття інших, психологічне відчуження, що, врешті, і складає загальну картину соціально-психологічної дезадаптації.

Подібного погляду на природу егоцентризму та його зв'язку з соціально-психологічною дезадаптацією дотримуються Л.Ф.Обухова – дослідниця егоцентризму підлітків з обмеженими можливостями, Т.В.Рябова, її учениця, яка довела існування подібної картини в осіб різного віку [2]. В.В.Абраменкова розглядає

егоцентризм як особливу позицію в оцінюванні дійсності, не стільки пізнавальну, скільки оцінюючу, де критерієм оцінки, точкою відліку є сам суб'єкт. Психіка суб'єкта має обмежений енергетичний потенціал уваги. Надмірна центрованість на своєму Его робить людину нечутливою, неухважною до позицій, поглядів, інтересів і почуттів інших людей і може призводити до формування відчуження.

Отже, тривала наукова дискусія не поставила остаточну крапку в питанні про конструктивність/деструктивність егоцентризму. На підставі аналізу різнопланових досліджень нами зроблений висновок, що основне джерело наукового протиріччя – невизначеність статусу самого феномена егоцентризму.

Якщо розглядати його як властивість, що тривалий час притаманна особистості (не говоримо вроджена, але сформувалася під впливом негативних факторів у дитинстві чи на більш пізніх етапах онтогенезу), то припущення про егоцентризм як причину соціально-психологічної дезадаптації цілком коректне і обґрунтоване.

Якщо ж егоцентризм є станом, тобто швидкоплинним утворенням, яке скоріше являє собою реакцію на негативні обставини життя особистості, захисну реакцію (свідому чи несвідому), то співвідношення егоцентризму та соціально-психологічної дезадаптації особистості кардинально змінюється. В цьому випадку слід вважати соціально-психологічну дезадаптацію причиною егоцентричних проявів як захисних реакцій на негативні умови існування. Хоча в даному випадку мова може йти про дві різні форми егоцентризму – одна з яких є властивістю, тобто стабільним утворенням в структурі особистості, а інша – ситуативною, яка актуалізується як захисний механізм в несприятливих умовах, яким ніщо не заважає співіснувати паралельно. На жаль, нам невідомі дослідження, які б розкривали проблему зв'язку різних форм егоцентризму.

Більш сучасним, поширеним сьогодні в психологічній науці є трактування егоцентризму як динамічного та ситуативного явища, яке актуалізується в певні періоди життя. Це положення і було покладене в основу нашого дослідження, основною гіпотезою якого є припущення, що однією з основних причин високого рівня егоцентризму є соціально-психологічна дезадаптація, викликана несприятливими для особистості умовами існування, закономірними чи випадковими. Основна мета дослідження полягає у доведенні причинно-наслідкового зв'язку між егоцентризмом та соціально-психологічною дезадаптацією. **Об'єкт** дослідження: егоцентризм особистості. **Предмет**: соціально-психологічна дезадаптація як чинник підвищення рівня прояву егоцентризму особистості.

1. Тест егоцентричних асоціацій Т.Сцутрової – являє собою модифікацію тесту “Незакінчені речення” та складається з 40 незакінчених речень, діагностує егоцентричні прояви в мовленнєвій діяльності – еготизм. Індекс еготизму визначається в прагненні людини говорити про себе.

2. Методика “Егоцентризм – соціоцентризм” (AES – 60) Р. Енрайта в адаптації Т.В. Рябової розглядає егоцентризм як багатокомпонентну властивість і включає 5 шкал. “Особистий міф”, “Уявна аудиторія”, “Сфокусованість на собі” та дві додаткові – “Соціоцентричні інтереси” та “Несоціальна активність”. В нашому дослідженні аналіз проводився лише за першими трьома шкалами, що власне і діагностують егоцентричні властивості особистості.

3. Опитувальник СПА К. Роджерса в адаптації О.К. Осницького: складається зі 101 питання, які оцінюються за 5-бальною шкалою та включають показники окремо адаптації та дезадаптації, до складу яких входять дихотомічні показники: прийняття/неприйняття себе, прийняття/неприйняття інших, емоційний комфорт/дискомфорт, очікування зовнішнього/внутрішнього контролю, домінування/веденість та ескапізм (унікання проблем).

4. Біографічний аналіз учасників дослідження з метою виключення впливу несприятливих обставин життя на підвищення рівня соціальної дезадаптації.

Контингент досліджуваних склали особи підліткового та юнацького віку загальною кількістю 103. Статистична обробка даних проводилася за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу. Загальні статистичні дані наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники $F_{\text{емп}}$ та $F_{\text{кр}}$ дисперсійного аналізу за методиками “Тест егоцентричних асоціацій” Сцутрової та “Егоцентризм-соціоцентризм” Р.Енрайта в адаптації Т.В. Рябової (підлітковий вік)

	Еготизм	Особистий міф	Уявна аудиторія	Сфокусованість на собі
$F_{\text{емп}}$	1,12	15,9	24,3	15,8
$F_{\text{кр}} > 0,05$	3,2	3,25	3,2	3,28
$F_{\text{кр}} > 0,01$	5,1	5,39	5,1	5,29

Отже, гіпотеза, висунута на початку нашого дослідження, підтвердилася частково. На основі отриманих даних можна зробити висновки. По-перше, обумовленість різних форм егоцентричних проявів соціально-психологічною дезадаптацією відносна і специфічна для кожної вікової групи. В нашому випадку показники

майже “дзеркальні”: у підлітків варіативність відрізняється від випадкової за всіма шкалами, крім шкали “еготизм”, а у досліджуваних юнацького віку – навпаки, це єдиний достовірний показник.

Таблиця 2

Показники $F_{\text{емп}}$ та $F_{\text{кр}}$ дисперсійного аналізу за методиками “Тест егоцентричних асоціацій” Сцутрової та “Егоцентризм-соціоцентризм” Р.Енрайта в адаптації Т.В. Рябової (юнацький вік)

	Еготизм	Особистий міф	Уявна аудиторія	Сфокусованість на собі
$F_{\text{емп}}$	6,2	2,7	1,9	3,76
$F_{\text{кр}} > 0,05$	3,47	3,55	3,68	4,26
$F_{\text{кр}} > 0,01$	5,78	6,01	6,36	7,82

По-друге, такі відмінності можуть бути обумовлені специфічними віковими особливостями. Т.В. Рябовою в дослідженні вікової динаміки егоцентричних проявів зроблене припущення про зменшення рівня вираженості основних форм егоцентризму в юнацькому віці, порівняно з підлітковим. Нами було проведено власне дослідження на перевірку даних на цій же вибірці, і результати виявилися протилежними – рівень егоцентризму в осіб юнацького віку не менший, а у деяких навіть більший за підлітковий.

По-третє, наше дослідження доводить два факти: це те, що зв'язок егоцентризму з соціально-психологічною дезадаптацією все ж існує, а також те, що характер цього зв'язку в різні вікові періоди змінюється. Не претендуючи на абсолютну достовірність, можна вважати, що в підлітковому віці особистість більш гостро реагує на дезадаптивні стани підвищенням рівню егоцентризму. Особливу вираженість набуває така форма егоцентризму, як “уявна аудиторія”. Робимо припущення, що це пов'язано зі специфічними особливостями підліткового віку – прагненням бути прийнятим у групі. Ця форма якраз і базується на потребі у спілкуванні і прийнятті, коли думка інших про власну особу набуває особливого значення.

В юнацькому віці акцент зміщується на таку форму егоцентризму, як сфокусованість на собі. Подібне явище спостерігалось нами і в більш ранніх дослідженнях егоцентризму осіб юнацького віку. Очевидно, ця форма закономірно домінує на цьому віковому етапі. Показники еготизму склали, на перший погляд, парадоксальну картину. Про неспівпадіння результатів за методиками “Тест егоцентричних асоціацій” Сцутрової та “Егоцентризм-соціоцентризм” Р. Енрайта вже згадувалось в працях Т.В. Рябової, яка доводила цей факт, адаптуючи методику під російськомовну вибірку.

Можливих причин тому є декілька: наприклад, принципові розходження в розумінні сутності егоцентричних проявів у різних авторів, можливість латентного існування егоцентризму як властивості особистості, яка не завжди проявляється в діяльності (мовленнєвій). Зважаючи на ці чинники, ми повинні з обережністю трактувати показники еготизму в діагностиці егоцентричних проявів. Низький рівень еготизму зовсім не означає, що таким же буде і ступінь вираженості егоцентризму в цілому. На майбутнє складається перспектива нагальної необхідності глибшого дослідження структурних компонентів егоцентризму та чіткішої класифікації його видів і форм, якої на сьогоднішній день не існує.

Логічним завершенням нашого дослідження був би висновок про те, що одним з ключових чинників наявності підвищеного рівня егоцентризму є соціально-психологічна дезадаптація, що виникає під час перебування особистості в несприятливих умовах, але невирішеним залишається кілька питань. По-перше, про природу дезадаптації та її тривалість. Цей аспект важливий не тільки для корекційної роботи по усуненню деструктивного стану, але й для уточнення природи егоцентричних явищ – викликаються вони віковими кризами, які починаються поступово, або кризами життєвими, раптовими і різкими, до яких особистість часто буває неготова. В методологічному плані це може мати ключове значення для профілактики і корекції егоцентричних станів. В нашому дослідженні такий аспект був врахований за допомогою дослідження біографічних даних учасників. Дотримання цього принципу дало можливість сформулювати вибірку з підлітків і юнаків, які за останні півроку не переживали значних життєвих криз, отже, вірогіднішим є припущення, що особи з високим рівнем соціально-психологічної дезадаптації переживають період вікової кризи (підліткової або юнацької). По-друге, про наявність додаткових чинників, що можуть як загострювати соціально-психологічну дезадаптацію, так і підвищувати рівень егоцентричних проявів. Навіть при об'єктивному контролі існування додаткових чинників, які нами не враховані, не можна заперечувати.

Список використаних джерел

1. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с. – [Психол. исследования].
2. Обухова Л.Ф., Рябова Т.В., Сулова М.Н., Стурс Т.К. Феномен эгоцентризма у подростков-инвалидов // Вопросы психологии. – 2001. – № 3. – С 40-48.

3. Пашукова Т.И. Эгоцентризм: феноменология, закономерности формирования и коррекции / Т.И. Пашукова. – Кировоград: Центрально-Украинское издательство, 2001. – 338 с.
4. Пиаже Ж. Избранные психологические труды: пер с англ. и фр./ Под ред В.А. Лекторского. – М.: Междун. педагог. академия, 1994. – 680 с.
5. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с. – [Труды д. чл и чл-кор. АПН СССР].
6. J.R. Chambers, P.D. Windsehirt, J. Suls. Egocentrism, event frequency, and comparative optimism: when what happens frequently is “more likely to happen to me” // Personality and social psychology bulletin. – 68, 2003. – p 804 – 825.

There is analyzed problem of the relation the tangerine and adults egocentrism and social-psychological desadaptation in the article. I have described the history of the investigations of the problem in the works by different authors, and have attempted to prove the stipulation of egocentrically variation by the social-psychological desadaptation

Key words: Analysis of Variance, egocentrism, egotism, social-psychological desadaptation.

Отримано: 5.02.2010

УДК: 316.648

В.О.Васютинський

Незадоволені потреби в контексті соціального самовизначення російськомовних жителів України

За результатами опитування 1292 російськомовних респондентів зроблено висновок, що на їхнє соціальне самовизначення істотно впливає переживання незадоволених потреб. Особливо значущим виявився брак матеріального добробуту, порядку й стабільності, упевненості в майбутньому, чесної влади, здоров'я. Доволі відчутним, але не провідним, є незадоволення потреб, пов'язаних із російською ідентичністю. На самовизначення російськомовної молоді відносно сильніше впливають етнополітичні чинники, але вона менше орієнтується на проросійські цінності.